

מדרש הלכה מיסטי המיוחס לשמעון בן שטח*

מאת יהודה ליבס

על שמעון בן שטח יודעים אנו רק מספרות חז"ל¹, והוא מצטייר שם כדמות מפתח בתולדות ישראל בימי אלכסנדר ינאי ושלומציון המלכה, כמנהיג הפרושים בימי שיא המאבקים בינם לבין הצדוקים. הוא לא נודע אומנם כבעל מדרשי הלכה, אבל אולי משהו כזה עולה מתיאור מאבקו בצדוקים, במגילה תענית:

בעשרים ותמניא לטבת יתיבת כנשתא על דינא'. [סכוליון פ]: 'מפני שהיו הצדוקים יושבין בסנדרי ואינן יודעין להביא ראיה מן התורה. אמ' להם שמעון בן שטח: כל מי שהוא יודע להביא ראיה מן התורה כשר לישב בסנדרי.²

אומנם, כידוע מכתבי יוספוס, דווקא הפרושים היו אלו שהחזיקו במסורות חיצוניות לתורה, ועל כך חלקו עליהם הצדוקים, שכל מעייניהם בתורה שבכתב.³ אבל מדברי הסכוליון הנזכר למגילת תענית (וממקורות אחרים) אפשר ללמוד שגם הפרושים גמלו לצדוקים באותה מטבע, בהסמיכם את הלכות התורה שבעל פה על מדרשי הלכה.

מי שקובע הלכות לא לפי הסתכלות אנושית בגופו של עניין אלא בדרך של מדרש פסוקים עלול להיקלע לפורמליזם לגליסטי נוקשה. וכך אכן אפשר למצוא אצל שמעון בן שטח, כפי שמספר התלמוד:

אמר רבי שמעון בן שטח: אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חבירו לחורבה ורצתי אחריו וראיתי סייף בידו ודמו מטפטף והרוג מפרפר. ואמרתי לו: רשע, מי הרגו לזה? או אני או אתה. אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידי, שהרי אמרה תורה [דב' יז

* הרצאה שנישאה בספריה הלאומית בירושלים, ביום ז בסיוון תש"ע (20.5.10), במלואת ארבע שנים לפטירתה של ליאורה אליאס בר-לבב. עבודת הדוקטור של ליאורה נסבה על מדרש ההלכה מכילתא דרשב"י, והיא התעניינה מאוד גם בספרות הזוהרית, דומני אפוא שנושא המאמר הנוכחי מתאים ללימוד לעילוי נשמתה.

¹ הוא לא נזכר בכתבי יוספוס, היודע על בן שיחו חוני המעגל. יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, יד 22.

² מגילת תענית, מהדורת ורד נעם, הוצאת יד צבי, ירושלים תשס"ד, עמ' 277.

³ ראה יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, יג 297-298, יח 16-17.

[6]: 'על פי שנים עדים יומת המת'. היודע מחשבות יפרע מאותו האיש שהרג את חבירו. אמרו: לא זזו משם עד שבא נחש והכישו.⁴

אך דווקא בגלל אותו פורמליזם צריך היה שמעון בן שטח לטפח גם את הסם שכנגד, הבנוי על השכל האנושי. וזה בא לידי ביטוי באמרתו בפרקי אבות (א, ט):

שמעון בן שטח אומר: הוי מרבה לחקור את העדים, והוי זהיר בדבריך, שמא מתוכם ילמדו לשקר.

יתר על כן, כאשר השעה היתה צריכה לכך, התרחק מאוד שמעון בן שטח מכל פורמליזם ולגליזם, כפי שאני לומדים מן המשנה (סנהדרין ו, ד):

האיש תולין אותו פניו כלפי העם והאשה פניה כלפי העץ, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: האיש נתלה ואין האשה נתלית. אמר להן רבי אליעזר: והלא שמעון בן שטח תלה נשים באשקלון. אמרו לו: שמונים נשים תלה ואין דנין שנים ביום אחד.

כאן באה כנראה לידי ביטוי מלחמת חורמה שהכריז שמעון בן שטח כנגד כישוף, כי לפי המקורות המאוחרים שבידינו, אותן נשים מכשפות היו. אך אין מדובר בשנאה עיוורת, אלא בהבנה עמוקה במהותו של כישוף, ובגבול הדק שבין מאגיה גרידה לבין מניפולציה פרסונאלית שעשוי איש דת נעלה להפעיל כלפי מעלה (הבנה כזאת חסרה לצערי היום אצל כמה וכמה חוקרים).⁵ כך אפשר ללמוד מתגובתו של שמעון בן שטח לפעילות המטאורולוגית של חוני המעגל, לפי המשנה (תענית ג, ח):

שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה, גוזרני עליך נדוי. אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו. ועליך הכתוב אומר [משלי כג 25]: 'ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך'.

הבנה כזאת לנפש החסיד תרמה אולי להפיכתו של שמעון בן שטח עצמו בימי הביניים, למיסטיקאי שבמיסטיקאים, כפי שנראה בהמשך.

⁴ בבלי, סנהדרין לז ע"ב.

⁵ ראה מאמרי 'מאגיה וקבלה'. מבוא לספרו של גרשם שלום, שדים רוחות ונשמות: מחקרים בדמונולוגיה (בעריכת אסתר ליבס), יד-בן-צבי, ירושלים תשס"ד, עמ' 3-7. המאמר, כשאר מחקרי דלהלן, ניתן לקריאה גם באתר האינטרנט שלי, שכתובתו: <http://pluto.huji.ac.il/~lieb/zohar>

אך קודם לכך מבקש אני להעיר משהו באשר לגרעין ההיסטורי של סיפור תליית המכשפות. לפי הדעה הרווחת בקרב החוקרים, כל העניין לא היה ולא נברא, שהרי העיר אשקלון לא נכבשה מעולם על ידי מלכי בית חשמונאי, ונשארה עיר נוכרית, פלישתית-כנענית מיוונת, עצמאית בחסות בית תלמי.⁶ בין המכירים בכל-זאת במציאות גרעין היסטורי כזה אציין את יהושע אפרון שהקדיש לסיפור זה מחקר מפורט⁷ ובו שפע של מקורות מאלפים מן העולם ההלניסטי והקלאסי, שמהם עולה אשקלון כמרכז חשוב לפולחן אלת האהבה. על אלה מבקש אני להוסיף עוד הערה: לפי הסיפור מערת אשקלון מאוכלסת היתה במכשפות המוגנות על ידי האדמה, שכדי להתגבר עליהן יש לנתקן ממנה, בדומה למה שאנו מכירים במיתולוגיה היוונית.⁸ תיאור זה מזכיר גם מערה אחרת, הידועה במסורת היוונית, היא מערת האריניות, המכשפות בנות האדמה. מערה זו מצויה בעיר אתונה, למרגלות האראופגוס, ולפי תודעת התושבים היא השומרת מכל רע את העיר ודרכיה.⁹ אולי אפוא שימשה מערת אשקלון למטרה דומה, ואז אולי ברקע סיפור המכשפות מצוי ניסיון, היסטורי או אגדתי, של שמעון בן שטח, שהיה מקורבה של שלומציון המלכה (גם אם לא היה אחיה כמסופר בתלמוד, בבלי, ברכות מח ע"א), להסיר מעל העיר את הגנתה.

סיפור המעשה במכשפות אינו מפורש אומנם במשנה. סיפור זה הגיע אלינו ממקורות מאוחרים: אחד מהם קדום יחסית, ונמצא בתלמוד הירושלמי,¹⁰ ושלושה מימי הביניים.

⁶ ראה איל רגב, הצדוקים והלכתם, הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים תשס"ה, עמ' 278-279, והספרות המצוינת שם.

⁷ יהושע אפרון, 'מעשה אשקלון של שמעון בן שטח'. נדפס כנספח לספרו של אריה כשר, כנען פלשת יוון וישראל, הוצאת יד בן צבי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 298-320. על מקבילות למעשי המוכס והתלמיד חכם ראה שם עמ' 304 הערה 28 (וביניהן אהרן יעללינעק, בית המדרש, חדר ה, לייפציג תרי"ז, עמ' 131).

⁸ מסופר על אנתיאוס בן גאיה, היא האדמה, שכדי להתגבר עליו היה על הרקולס להרימו באוויר (אפולודורוס, ביבליותקי II 5, 2. בסדרת LCL כרך ב עמ' 222).

⁹ ייסודה של מערת האריניות עם ייסוד העיר אתונה הוא עניינה של הטרגדיה אַמְנִידִס (בנות החסד) של אייסכילוס. טרגדיה זו קראתי ביוונית עם ליאורה אליאס בר-לבב ז"ל ויאיר שליין (יבדל לחיים), ותוך קריאה השתעשענו יחד בהשוואות בין טקסט זה (כמו טקסטים קלאסיים אחרים שקראנו), לבין ספרות ישראל העתיקה.

¹⁰ מובא בנספח בסוף המאמר, מקור א.

בנוסחאות הימי-ביניים מתלכד סיפור המכשפות עם סיפור אחר, סיפור הוצאתו להורג של בנו של שמעון בן שטח, ודווקא הוא הופך שם, כפי שנראה, לשורת המחץ. סיפור הבן מצוי אומנם גם הוא בתלמוד הירושלמי,¹¹ אך בלא קשר לסיפור המכשפות.¹² מן המקורות הימי-ביניים, אחד מוכר יותר, כי הוא נמצא בפירוש רש"י לתלמוד הבבלי,¹³ השני, המוכר פחות, מצוי במדרש עשרת הדיברות,¹⁴ והשלישי כמעט בלתי מוכר, שכן עדיין לא נדפס מכתב היד היחידי שבו הוא מצוי, והוא שיעסיקנו כאן. מקור זה קשור בעבודות רבים לכל המקורות האחרים (לא אעסוק כאן בזיקות המסובכות שבין המקורות), אך הוא גם מאוד שונה מהם. הן בזיקה העמוקה שהוא מקיים עם הספרות הזוהרית, והן בשל מדרש ההלכה התמוה, המיסטי קיצוני, שהוא עיקרו.

גרסה אחרונה זו של הסיפור כלולה בספר אוצר חיים, היומן המיסטי של המקובל ר' יצחק דמן עכו, והיא מצויה להלן כצורתה בכתב היד.¹⁵ ר' יצחק דמן עכו הוא מקובל חשוב ורב גוני ביותר, שניצל מעכו הצלבנית בעת חורבנה בכיבוש הממלוכי בשנת נ"א. הוא ידוע בין השאר בשל עדותו על ספר הזוהר ויחסו לר' משה די ליאון. ספר אוצר חיים רב-גוני הוא ביותר, ומכיל גם עיבודים חדשים של מעשיות עתיקות.¹⁶ וזה סיפור בן שטח לפי נוסחו: אהיד"ע¹⁷ נשתכלת¹⁸ בפסוק ורדפו מכם חמשה מאה וגו'.¹⁹ ותמהתי לאמר והלא כאשר

¹¹ בנספח בסוף המאמר, מקור ב.

¹² כרקע לעלילת 'סיעת הליצנים' נגד הבן, מסתפק הירושלמי בהערה סתומה על ידיו 'החמומות' של שמעון בן שטח.

¹³ בנספח בסוף המאמר, מקור ד. הסיפור אינו נמצא בבבלי עצמו, והרקע לפירוש רש"י הוא הקטע התלמודי שבמקור ג בנספח דלהלן.

¹⁴ בנספח בסוף המאמר, מקור ה.

¹⁵ בנספח בסוף המאמר, מקור ו.

¹⁶ כך מצוי שם נוסח מקורי, מעניין ביותר של סיפור שלמה, נעמה העמונית ואשמדאי, העושה שימוש גם במקורות מוסלמיים. סיפור זה נמצא בכתב היד (המצוין בנספח להלן, בראש מקור ו), דפים קצג-קצו.

¹⁷ = אמר הצעיר יצחק דמן עכו.

¹⁸ לשון זאת, האופיינית לריד"ע, מציינת הבלחה מיסטית פתאומית, פעמים רבות בשעות נים ולא נים.

¹⁹ וי' כו 8. המשך הפסוק: 'ומאה מכם רבבה ירדפו ונפלו איביכם לפניכם לחרב'.

ילכו ישראל בחוקותיו ומצותיו שירדף אחד מהם אלף ושנים י"ר²⁰ ואיך יאמ' עתה שחמשה ירדפו מאה .. וראיתי ש'ה' אלה ירמזו לחמשה חומשי תורה ולה' ספרי תהלות של דע"ה²¹ וה' [צ"ל: ק'] אלה ירמזו לק' ברכות בכל יום²² למדנו מזה שהעוסק בה' חומשי תורה ובפשטן ובפירושו ומדרשו ונגליהם ונסתריהם לשם שמים ויברך שמו של האדון היחיד ק' ברכות בכל יום, וישבח ויפאר ויאהב אותו בכל לבבו שהם ב' יצרו ובכל נפשו דאפי' הוא נוטל את נפשו ובכל מאודו בכל מה שחננו השם בממון ומטלטלי וקרקעות ואשה ובנים, שיהיה הכל בעיניו לאין ותוהו באהבתו אדון הכל ב"ה, זה האיש בודאי ירדף אלף הוא לבדו ושני כמוהו עמו יניסו רבבה. ועל ענייני אלו, התנאים הוא שבכל ענייני מורגש ומושכל תגבר נפש שכלו על נפש תאותו והמשכיל יבין. וילמד משמעון בן שטח אשר זלזל בבנו הגדול השלם בחכמה מאחר שפטרוהו ב"ד [= בית דין] מליהרג אחר שניגמר דינו ליהרג וכדי שלא לעבור על אות אחת מכל רמזי התורה צוה להורגו,

[כאן מתחלפת הלשון לארמית,²³ וזה תרגומי:] כאותה שאמרנו באותו מעשה שאירע לו לשמעון בן שטח אותו צדיק שלם. שפעם אחת באה לפניו אשה אחת יהודיה, אמרה לו: אדוני, בבקשה ממך שאומר לך חלום אחד שחלמתי. אמר לה: בתי אמרי. אמרה לו: אדוני בחלומי ראיתי שמלאכי חבלה מייסרים אשה אחת בכל מיני ייסורים קשים רבים. שלוקחים שני הרים, ותולין לה משתי כתפיה, ומלקים את גופה בשבטים של אש²⁴. אמרתי להם: עד מתי אתם מלקים אותה, את ענייה זו, בייסורים אלה? השיבו לי ואמרו: עד זמן שימות שמעון בן שטח. משום שהוא התקין במקום אחד מערה, ויש בה כיום הזה שמונים נשים שמעשיהן כולם בכשפים, שמחריבות את העולם בכשפיהן, ובידו יכולת לסלק אותן מן העולם, ואיננו עושה, ומניח אותן בכשפיהן. ובשעה שימותו אנו לוקחים

²⁰ = יניסו רבבה. דב' לב 30

²¹ = דוד עליו השלום.

²² לפי בבלי, מנחות מג ע"ב.

²³ נמצא בנספח דלהלן, מקור ו.

²⁴ על ייסורי הגיהנם המתוארים במקבילות סיפור זה ראה שאול ליברמן, 'על חטאים ועונשים', ספר היובל לכבוד לוי גינצבורג, האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות, ניורק תש"ו, עמ' רמט-רסו.

אותם ייסורים, ומניחים אותם על גבו, עד שיקבל ייסורים ועונשים רבים בשל מעשה זה שהניח בעולם, משום שבידו למחות בהן ולא מיחה. אמר לה: יהי לך טוב בתי שהודעתני חלום זה. לכי לביתך לשלום.

באותו זמן זימן לו אותו צדיק שמונים איש, כולם אנשי חיל כולם לבושים לבושי לבן, ובאותו זמן היה מטר יורד, והביא שופר אחד בידו, והסתיר אותם אנשים באחורי המערה שבאותו יער, והביא שמונים חבלי גמי, ותלה אותם באותם עצים שבאותו יער, כל אילן ואילן תלה לו חבל, ואמר לאותם אנשים: בשעה שתשמעו קול שופר זה, בואו במהירות, וכל אחד מכם יקח אשה אחת מאותן נשים ויתלה אותה בחבל אחד מאותם חבלים שתלויים באותם אילנות.

הלך שמעון למערה ובא בין הנשים. כשבא אצלן אמרו לו הנשים: וכי אתה הוא שמעון הצדיק, ואתה בא בין הנשים ולא מתבייש מאתנו? וכי חכם כמוך מותר לו לבוא למקום שנשים נמצאות שם? אמר להן: מה אכפת לכן, שאני לא באתי אלא ללמוד מכן כשפים שאינם בידי, וללמד אתכן כשפים שאינם בידכן. והרי אתן רואות שמטר יורד מן השמים לארץ ושברחתי מלפני המטר למצוא רווחה. אמר להן: אם אעשה לפניכן דבר אחד, עד שתראו אותו תוכלו לעשות כמותו. אמרו לו: איך אתה עושה? אמר להם: כשאתקע בשופר זה שבידי תראו שמונים איש, כולם לבושים בגדי לבן. השיבו ואמרו לו: אדוני, אם אתה יכול לעשות כך, אין חכם כמוך. הוציא אותו שופר ותקע תקיעה ארוכה, והנה שמונים איש באים, ולקחו כל איש מהם אשה אחת על כתפיהם, ותלו אותן באותם חבלים, וישבו שם עד שמתו, לעיני השמש תלויות.

לאחר ימים באו אנשים בני רשעים לפני הדיינים, שהיו אמותיהם בין אותן נשים שתלו אותן, שהיו מפרנסות את בניהן מאותו מעשה שבידיהן.²⁵ כיוון שמתו אמותיהם לא מצאו מזון, והיו קרובים למות ברעב, ועשו דברים כשרים²⁶ שכל מי שיש לו אוזן לשמוע ועין לראות לא יכול להכחיש את אותם דברים. ובא לבית הדין, והעידו ואמרו לדיין שאנו ראינו אותו, את בנו הגדול של שמעון בן שטח, שהרג נפש אחת מישראל ביום פלוני בירח פלוני בשעה פלונית במקום פלוני.

²⁵ כלומר מן הכשפים.

²⁶ הכוונה דווקא לדברי רמאות אבל שיש להם חזות כשרה לשכנע על פי ההלכה.

והקרו הדיינים באותם דברים, ומצאום כראוי, וגזרו עליו הדיינים שהוא ראוי למיתה, וכאשר הוציאו אותו להורגו צווח ואמר: רבון העולם, מכל חטאין שיש לי בעולם מבקש אני ממך שתפטור אותי, ואת מה שהעידו אותם עדים עליו לא תפטור.²⁷ כאשר ראו אותם עדים שהעידו את הדיבור שהוציא מפיו אותו צדיק, תמהו וחזרו בהם מעדותם, ואמרו לפני בית הדין שהם לא העידו אלא שקר על אותו צדיק, ואמרו: חס ושלום לאותו צדיק בן צדיק שימות, שאנחנו לא העדנו אלא לישווא כדי להיפרע משמעון בן שטח שהרג את יולדותינו שהיו זנות אותנו ומרחמות עלינו במאכל ובמשתה. כאשר שמעו בית הדין דברים אלה, פטרוהו והניחוהו מלהרגו. קם שמעון בן שטח אביו, הצדיק ירא ה', ואמר: ימות בן זה ואלף כמותו ולא יתבטל דבר אחד מדברי התורה. והתורה עומדת בקיום שלם לעולמים, שכתוב (עד כאן הקטע הארמי)

'והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עווננו' [וי' ה' 1]. ואות וא"ו זו יתירה ללמד שכיון שהעיד העד שוב אינו חוזר. ובת קול צווחת ואומרת: ימות בני וקולר תלוי בצוארו. ועל שמעון בן שטח וכיוצא בו נאמ' איכה ירדוף א' אלף ושנים יניסו רבבה.

התכונה הבולטת ביותר בנוסח זה של הסיפור הוא שהוא כתוב כמעט כולו בארמית. ר' יצחק דמן עכו כותב את הרהוריו בעברית, אבל כשהוא מגיע לסיפור שתפקידו להמחיש את רעיונותיו, עובר הוא לארמית. לפני ר' יצחק מצוי היה הסיפור לא רק בנוסח התלמוד הירושלמי, הכתוב ארמית, אלא גם בנוסחים שהם עבריים בעיקרם, נוסח רש"י ונוסח מדרש עשרת הדיברות, והסיפור שלו קרוב אל אלה הרבה יותר. מה ראה הוא אפוא לנסח את הסיפור בארמית? דומני שהוא מבקש לקשר את הסיפור אל הספרות הזוהרית, שהשפה הארמית היא, לפי עדותו של ר' יצחק דמן עכו עצמו, מרכיב עיקרי שלה. שהרי בתחילת הקטע מספר דברי הימים שלו על חקירותיו בעניין הזוהר, המובא בספר יוחסין,²⁸ נאמר משמו שהוא

קיבל כי מה שנמצא בלשון ירושלמי האמין כי הם דברי ר' שמעון ואם תראה בלשון קדש האמן כי אינם דבריו רק דברי המזייף, מפני שהספר האמתי הוא בלשון ירושלמי כולו. כדאי לשים לב לכך שר' יצחק דמן עכו קורא לשפת הזוהר לא 'ארמית' אלא 'לשון ירושלמי'

²⁷ לפי המשנה, סנהדרין ו, ב: 'אם היה יודע שהוא מזומם, אומר תהא מיתתי כפרה על כל עונותי חוץ מעון זה'.

²⁸ בנספח בסוף המאמר, מקור ז.

(במקור אחר בכתביו הוא אף מבדיל במפורש בין שתי הלשונות).²⁹ בכך הולך הוא בדרכם של בעלי המובאות הזוהריות הראשונות, שמכנים את הזוהר בשם 'ירושלמי', בהתאם לתודעה העצמית של הספרות הזוהרית עצמה, שבחטיבה מסוימת שלה (זוהר איכה) מזדהה כמדומה ספר הזוהר עם הופעה חדשה של התלמוד הירושלמי.³⁰ אולי ביקש אפוא ר' יצחק, שידע שמקורו הראשון של הסיפור בתלמוד הירושלמי, לחדש את ימיו כקדם, בשפה שהיא גם שפת התלמוד וגם שפת הזוהר.

עדותו של ר' יצחק דמן עכו שבספר יוחסין נשתמרה רק בחלקה, ואיננו יודעים את סוף דבריו (תרתי משמע) ואת דעתו המדויקת על אמיתות הזוהר. אך כתיבת הסיפור בארמית יכולה לחזק את הדעה, שאפשר להסיקה אף מהקטע שנשתמר, שר' יצחק הכיר אומנם באמיתותו של הזוהר, לפחות בחלקו הכתוב ארמית, כפי שהוא אומר במפורש, אבל בלי להתייחס כפשוטן למלים 'האמין כי הם דברי ר' שמעון'. בימיו הוסיפה הספרות הזוהרית להיכתב ולהתייחס לר' שמעון, או למשה רבינו, הוא 'רעיא מהימנא',³¹ בהנחה שרוחם של אלה נחה גם על הכותבים המיסטיקאים החדשים. ואכן מיד בהמשך הדברים דלעיל,³² על כך שהזוהר הכתוב בלשון ירושלמי מקורו ברשב"י, מעיד ר' יצחק דמן עכו כי הזוהר 'דבריו מופלאים ישאבו ממקור העליון המעיין המשפיע בלתי מקבל בשכמל"ו', כלומר ניתנים הם להשגה מיסטית מאת האל העליון.

סיפור בן שטח והמכשפות הוא הקטע הארמי המקורי היחיד שמצאתי בספר אוצר חיים. הסבר לייחוד זה אפשר למצוא אולי במקום אחר באותו ספר,³³ שגם בו נזקק ר' יצחק דמן עכו לעובדת היות הזוהר כתוב בלשון ירושלמי. לדעתו כך נהג רשב"י, המצוין כאן בפשטות כמחבר הספר, מפני 'שהכוחות העליונים הרוחניים מקנאות קנאה עזה על כל העוסק במעשה

²⁹ ראה בסוף מקור ח, בנספח בסוף המאמר.

³⁰ ראה מאמרי 'זיקת הזוהר לארץ ישראל'. בתוך: זאב הרוי, גלית חזן-רוקם, חיים סעדון, אמנון שילוח (עורכים), ציון וציונות בקרב יהודי ספרד והמזרח, משגב ירושלים, ירושלים תשס"ב, עמ' 42-44.

³¹ ראה במאמרי 'הזוהר והתיקונים – מרנסנס למהפכה', רונית מרוז (עורכת), חידושי זוהר: מחקרים חדשים בספרות הזוהר, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ז (= תעודה כא-כב), עמ' 251-301.

³² בסוף מקור ז, בנספח בסוף המאמר.

³³ בנספח בסוף המאמר, מקור ח.

בראשית, הוא חכמת הטבע, ובמעשה מרכבה'. בסוגיה זו עסקתי במאמרי 'עברית וארמית כלשונו הזוהר',³⁴ ושם ניסיתי להצביע גם על הסיבות המיסטיות לכתיבת הזוהר בארמית, והבאתי גם את הסברו של ר' יצחק. וכאן רק אעיר, שאולי חשש ר' יצחק שסיפור תלייתן של מכשפות קרוב הוא ביותר לעורר קנאה, ולכן נקט באמצעי הגנה זה דווקא באותו סיפור.

הארמית של סיפור זה, לא בלבד שאיננה הניב של התלמוד או התרגום, אין היא אף לשון הזוהר. זו ארמית ייחודית, שאין ספק שיוצרה הוא ר' יצחק דמן עכו עצמו. דוגמה מובהקת לאידיו-סינקרטיזם בלשון הסיפור תשמש המלה 'יבבא', שתרגמתי 'שופר', ואפשר גם שהיא חצוצרה, ובה מריע שמעון בן שטח כדי להזעיק את הבחורים. 'יבבא' במשמעות שופר לא מצינו במקום אחר בשפה הארמית, אלא רק במשמעות תרועה, שהיא קול שיוצא משופר. לקרוא לשופר עצמו 'יבבא' הוא חידוש על דרך המטונימיה. כמו כן אפשר למצוא בלשון הארמית של הסיפור דוגמאות של השפעה מן הלשון הערבית, וזאת מאפיינת כידוע גם את שאר כתבי ר' יצחק דמן עכו.³⁵

הארמית של הסיפור איננה אומנם לשון זוהר, אך בכל זאת עולה ממנה שהמחבר מכיר את ספר הזוהר ומנסה ללכת בדרכיו. כך אפשר לקבוע לא רק מעצם הבחירה ב'לשון ירושלמי', אלא גם מביטויים אחדים המופיעים כאן, ובראש וראשונה מן הצירוף 'חבילין טריקין', המופיע במקור הארמי של הסיפור, ושתרגמתי 'מלאכי חבלה'. 'חבילין טריקין' הוא צירוף זוהרי מובהק, המופיע פעמים רבות בזוהר במשמעות מלאכי החבלה הממונים בין השאר להוביל את נשמת הרשע אל הגיהנם,³⁶ וככל הידוע לי אינו נמצא במקום אחר, שאינו מושפע ישירות מן הזוהר. אפשר למצוא בקטע שלנו גם צירופים אחרים הנראים כלשון זוהר, כזאת היא הכרזת שמעון בן שטח: 'התורה עומדת בקיום שלם לעולמים', הצירוף 'עומדת בקיום

³⁴ בדפוס, ומצוי באתר הני"ל.

³⁵ דוגמה לכך אפשר למצוא אולי ב'יכשר לך' המשמשת כאן כלשון תודה וברכה, אולי בהשפעת פת"ר ח'רן: (كثّر خيرك) הערבית, וכן אולי גם 'ותבעו' במשמעות חקרו ועקבו, וכן מבנים תחביריים מסוג 'ואת מה שהעידו אותם עדים עליו' (במקור: ולמאי דאסהידו אלין סהדין עלוי). מקורות ערביים רבים מצויים בכתבי ר' יצחק דמן עכו, והוא אף תרגם מערבית לעברית את פירושו של ר' יהודה אבן מלכה לפרקי דרבי אליעזר (הוצא לאור על-ידי הצעיר יוסף ינון פנטון, ירושלים תשא"ן).

³⁶ ראה למשל זוהר ח"א, רלז ע"ב.

שלם', ובמקור בארמית 'קיימא בקיומא שלים', אופייני הוא ללשון הזוהר.³⁷ נראה אפוא שאפשר לצרף גם את ר' יצחק דמן עכו לרשימה המכובדת של מקובלים בני אותו דור ששלחו ידיהם בכתיבה זוהרית, כגון ר' יוסף אנגליט, ר' יוסף הבא משושן הבירה, ר' דוד בן יהודה חסיד וספר ברית מנוחה.

גם נוכחותו של גיבור הזוהר, ר' שמעון בר יוחאי, ניכרת בסיפורנו, אף שאין הוא מוזכר בסיפור אלא שמעון בן שטח. כך נלמד מן העובדה, שר' יצחק דמן עכו אינו מזכיר כלל את העיר אשקלון,³⁸ המוזכרת בשאר נוסחי הסיפור, ואף בגרעינו המשנאי. בסיפור נוסח ר' יצחק מערת המכשפות איננה מערת אשקלון, הרחוקה מן הגליל, איזור פעילותו של רשב"י, אלא זאת מערה שאותה 'התקין' שמעון בן שטח במקום אחד. אינני יודע מה פירושה המדויק של 'התקין', אבל דומה שיש כאן זכר לאותה מערה שבה התחבאו רשב"י ובנו לפי התלמוד, ושנעטרה בעטרות מיסטיות רבות בפריפריה של הספרות הזוהרית,³⁹ כגון זיהויה עם מערת משה ואליהו, ויש אומרים שבמערה זו חיבר רשב"י את הזוהר, והיא אכן דעתו של ר' יצחק דמן עכו, המובאת גם היא בעדותו הנזכרת⁴⁰ וגם בספר אוצר חיים.⁴¹

בסיפור נוסח ר' יצחק מכונה שמעון בן שטח בכינוי שמעון הצדיק (במקור 'שמעון זכאה'), כגון בפי המכשפות שכאשר רואות הן אותו במערתן אומרות לו: 'וכי אתה הוא שמעון הצדיק, ואתה בא בין הנשים?'. לשון זו מזכירה אומנם את מה שאמרה הזונה כשהופתעה לראות אצלה את החכם אלישע בן אבויה: "ולאו אלישע בן אבויה את?",⁴² ואכן מתאים למכשפות אלה, עובדות אלת האהבה, להשתמש בסגנון הזונות (לכאן אפשר לחבר גם את

³⁷ ראה בספרי פרקים במילון ספר הזוהר, עבודת דוקטור (בהדרכת גרשם שלום), בשכפול, האוניברסיטה העברית בירושלים תשל"ז (דפוס צילום תשמ"ב), עמ' 368 (ערך קיומא סעיף 53, 54, 55). על הדוגמאות המובאות שם אפשר להוסיף עוד רבות, כגון זוהר ח"א, עז ע"א; ח"ב רלד ע"א.

³⁸ ר' יצחק עשוי היה דווקא להכיר עיר זו, שכן בדומה לעכו גם אשקלון היתה עיר חוף ארץ ישראלית, וגם היא נהרסה בידי הממלוכים עשרים שנה לפני הרס עכו עירו של ר' יצחק.

³⁹ ראה בועז הוס, כוזהר הרקיע, ירושלים תשס"ח, עמ' 68-70.

⁴⁰ בנספח בסוף המאמר, מקור ז.

⁴¹ בנספח בסוף המאמר, מקור ח.

⁴² בבלי, חגיגה טו ע"א.

שמחתן על שמונים הבחורים המזומנים להן). אך הכינוי 'שמעון הצדיק' מכוון כמובן לדמות אחרת, הידועה בספרות ישראל, ומיוחסת לתקופות שונות, כגון לימי אלכסנדר הגדול או הקיסר גיוס קליגולה כמה מאות מאוחר יותר. בימי הביניים הוא נחשב למקובל, ואף נתייחס לו גם חיבור בקבלת 'חוג העיון', הנקרא 'מדרש שמעון הצדיק'.⁴³

קל לשער שגם דמותו של רשב"י התערבה כאן, ואכן מצאנו בקבלה הנוצרית במאה הט"ז שמייחסים את הזוהר לשמעון הצדיק האחר, ראש וראשון לקבוצת מצפי נחמת ישראל היושבים במקדש, אשר נשא בזרועותיו את ישו התינוק ביום פדיון הבן, לפי הברית החדשה.⁴⁴ המקובל הנוצרי יוהאנס רויכלין אף מצא שמעון כזה בדורו, הוא שמעון בן אלעזר למשפחת היוהאיים, ממגורשי ספרד, צאצא וממשיך דרך לגיבור הזוהר.⁴⁵ וגם בזוהר עצמו דומה שהתאחדו שמעונים שונים עם דמותו של רשב"י, כגון שמעון מאגוס⁴⁶ ושמעון סטיליטס.⁴⁷ לתופעה זו, של הגברת מיתוס רשב"י עד שיכלול שמעונים רבים, שייך כנראה גם מה שהראה לאחרונה ר' שמואל אשכנזי,⁴⁸ שאמרתו הנודעת בפרקי אבות (ב, יג) של שמעון בן נתנאל, אחד מתמשת תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, בדבר התפילה שצריכה להיות ברחמים ותחנונים, נתייחסה גם היא פעמים רבות, מאז ר' דוד בן אברהם בן הרמב"ם, ל'אדון רשב"י', הגדול בשמעונים.

רשב"י רמוז אולי גם בהקדמה דלעיל לסיפורו של ר' יצחק. בתיאור המיסטיקאי

⁴³ ראה גרשם שלום, ראשית הקבלה, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תש"ח, עמ' 256 (החיבור נדפס בפירוש ר' משה בוטריל לספר יצירה, פרק ב משנה ד, ולא בפרק ג כפי שכתב שלום בטעות).

⁴⁴ לוקאס ב 25-35. ראה למשל בהקדמת תרגום הזוהר לגיוס פוסטל, שהובאה אצל François Secret, *Le Zôhar chez les Kabbalistes Chrétiens de la Renaissance*, Librairie Durlacher, Paris 1958, p. 107.

⁴⁵ ראה מאמרי 'בר יוחאי בשירו של שמעון לביא', קשת החדשה 5, סתיו 2003, עמ' 131-135.

⁴⁶ ראה מאמרי 'המשיח של הזוהר - לדמותו המשיחית של ר' שמעון בר יוחאי', בתוך: ש. ראם (עורך), הרעיון המשיחי בישראל, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 222-226; וראה עוד במאמרי 'פורפוריתיה של הלנה מטרויה וקידוש השם', בספרי עלילות אלהים: המיתוס היהודי – מסות ומחקרים, הוצאת כרמל, ירושלים תשס"ט, עמ' 265-268.

⁴⁷ ראה 'המשיח של הזוהר', שם, עמ' 227-229.

⁴⁸ שמואל אשכנזי, 'ר' שמעון שאינו בר יוחאי', דאצ'ה 86, כו אדר תש"ע.

האידיאלי, אומר הוא 'זה האיש בודאי ירדף אלף הוא לבדו ושני כמוהו עמו יניסו רבבה'. אפשר שיש כאן הד לדמותו של רשב"י התלמודי, שאמר כידוע: 'ראיתי בני עלייה והן מועטין אם אלף הן אני ובני מהן אם מאה הם אני ובני מהן אם שנים הן אני ובני הן'.⁴⁹

מכל מקום דמותו של שמעון בן שטח בסיפורו של ר' יצחק דמן עכו מקבלת תפנית מיסטית עמוקה. החידוש הגדול של נוסח הסיפור אצל ר' יצחק לעומת כל הנוסחים הקודמים, הוא הריגת בנו של שמעון בן שטח בידי אביו בהתלהבות דתית המבוססת על מדרש הלכה תמוה. עניין זה אינו נמצא בנוסחים הקודמים של הסיפור. בירושלמי,⁵⁰ כאשר חזרו בהם ה'ליצנים' (כפי שהם מכונים שם), מעדות השקר שלהם, שמעון בן שטח מבקש דווקא להשאיר את בנו בחיים, והבן עצמו הוא שמבקש להקריב עצמו למען תשועת העם (קצת בדומה למעשה בת יפתח לפי נוסח 'קדמוניות המקרא' המיוחס לפילון⁵¹), באומרו: 'אבא. אם ביקשתה לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה', ובנוסח הסיפור שמביא רש"י⁵² באשר לסופו של הבן נאמר רק 'ואף על פי כן לא נפטר', בלי לציין כלל ששמעון בן שטח היה האחראי להריגת בנו. בנוסח מדרש עשרת הדיברות⁵³ האחראי למות הבן הוא אומנם שמעון בן שטח, והוא עושה זאת אכן על סמך מדרש הלכה על אותו פסוק, שאותו דורש הוא גם בנוסח ר' יצחק דמן עכו: 'אמר רבי שמעון: "אם לא יגיד ונשא עונו" [וי' ה' 1]. כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד'. אבל דרשה זו איננה נשענת שם לא על ואו יתרה ולא על רקע מיסטי. הדין 'כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד' מצוי בתלמוד,⁵⁴ ורש"י שם אף סומכו באמצעות מדרש הלכה על אותו פסוק: 'דגבי עדות חדא הגדה כתיבא אם לא יגיד וגו'.⁵⁵ אך על פי ר' יצחק דמן עכו דורש שמעון בן שטח פסוק זה באופן אחר, באומרו:

דכתי' 'והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו'. ואות וא"ו זו יתירה ללמד

⁴⁹ בבלי סנהדרין צז ע"ב.

⁵⁰ בנספח בסוף המאמר, מקור ב, שבו מעשה הבן אינו קשור כלל לסיפור המכשפות.

⁵¹ ראה על כך במאמרי 'אהבת האל וקנאתו', דימוי 7 (חורף תשנ"ד), עמ' 33-34.

⁵² בסוף מקור ד בנספח בסוף המאמר.

⁵³ סוף מקור ה בנספח בסוף המאמר.

⁵⁴ בבלי, כתובות יח ע"ב.

⁵⁵ להעלאת אותו דין על פי מדרש הלכה זה, לא מצאתי לרש"י מקור בספרות חז"ל.

שכיון שהעיד העד שוב אינו חוזר.

דרשה זו מוקשה ומופלאה היא. באותו פסוק אומנם מצינו ואו יתרה: המלה 'לוא' בצירוף 'אם לוא יגיד' כתובה למד ואו אלף (כתיב שכמוהו מצאנו במקרא כמה עשרות פעמים), אך לא ברור כלל איך נלמד ממנה את הכלל 'כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד'. בתלמוד⁵⁶ לומדים מואו זו דין אחר לחלוטין, שמתבסס אכן על שתי ההוראות של המלה 'לא \ לו' (באלף ובואו): שהעד צריך להעיד רק בפני התובע עצמו ולא בפני שליחו: 'אם לוא יגיד כתיב. אם לו לא יגיד ונשא עונו, ואם לא־הָרַךְ לא יגיד פטור'.

אפשר אומנם (כפי שהציעו לי פרופ' דוד הלבני ופרופ' שלמה נאה), שר' יצחק דורש 'לוא' בואו כמביעה פעם הן ופעם לא,⁵⁷ ומכאן הגדה אחת בלבד. אם כך, בדרשה זו חוזר שמעון בן שטח ומתגלה כלגליסט מובהק, כפי שראינו לעיל במובאות שבתחילת המאמר. אומנם בניגוד למקורות התנאיים שהובאו שם, כאן דרשת הפסוקים של שמעון בן שטח גורמת לו לא לבטל את עונשו של רוצח, אלא דווקא להוציא להורג נאשם על לא עוול בכפו. גם דרישתו דלעיל (בפרקי אבות) להרבות בחקירת העדים כדי שלא ישקרו נהפכת כאן על פיה, שכן עתה מבקש הוא דווקא לקיים את עדות השקר שלהם, ולהרוג על פיה את בנו הצדיק. אך קשה לחשוב שעקידת בנו של שמעון בן שטח נשענת כולה על אותו מדרש הלכה שאינו מפורש פה, וגם אצל חז"ל אינו מוסב על פסוק זה. דומני שאת עיקר דעתו של שמעון בן שטח לפי נוסח ר' יצחק יש לחפש לדעתי בעולמות רחוקים מן הפשט ומן הנהוג במדרשי הלכה. הוא הזאת דומה שהיא לא רק 'מלה חד ממלי דאורייתא', כלשון ר' יצחק דמן עכו, אלא היא מעידה על המציאות האלהית שמאחרי הכול. ובאמת על ואו יתרה זו שבפסוק זה מצאנו גם דרשות לכיוון זה בפירוש התורה של רבינו בחיי בן אשר,⁵⁸ בן דורו של ר' יצחק, ואיש חוג המקובלים מפרשי סודות הרמב"ן שעמהן נמנה גם ר' יצחק דמן עכו, כידוע לפי ספרו האחר 'מאירת עיניים'. רבינו בחיי אומר בין השאר, על הפסוק 'והוא עד ולוא יגיד':

והוא עד שמו של הקב"ה עד... ויתכן עוד לומר כי תוספת הוא"ו במלת לוא ירמוז על

⁵⁶ בנספח בסוף המאמר, מקור ט.

⁵⁷ דרשה כזאת על 'לא' ו'לו' נמצאת אומנם בדברי חז"ל: "אשר לא [קרי: לו] חמה" [וי' כה 30], אף על פי שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן' (בבלי, שבועות טז ע"א).

⁵⁸ בנספח בסוף המאמר, מקור י.

ששת ימי בראשית, ובא להורות כי מי שכובש עדות לחבירו מעלה עליו הכתוב כאילו כבש להקב"ה עדות של חידוש העולם שנברא בששת ימים.

ואפשר שר' יצחק דמן עכו מוסיף על כך ודורש שהוא עצמה, שהיא האות המרכזית של שם הויה, מעידה על עיקרו של האל, כידוע בספרות הקבלה.

מכל מקום הוא היתרה שבמלה 'לוא' מציינת את ההתמסרות הגמורה אל האל היחיד ונטישה של העולם הזה, עולם השניות והריבוי. מעיקרון מיסטי זה נגזר כמדומני גם מדרש ההלכה, בסוף הקטע: 'ואות וא"ו זו יתירה ללמד שכיון שהעיד העד שוב אינו חוזר'. עדות שחזרת ומשתנה עומדת בניגוד לרעיון האחדות, המבטלת את העולם, והמוחלטות הקשורה בה, ולפיכך אסור לעד לחזור ולשוב ולהעיד.

ההתמסרות המוחלטת לאל מתוארת בפירוט בהקדמה לסיפור, ולשם הדגמתה הובא כאן כל מעשה שמעון בן שטח. קטע הפתיחה גם הוא דרשה מיסטית חדשנית, המושפעת כמדומני מן הצופיות. אומנם לא מדרש על הפסוק 'אם לוא יגיד ונשא עונו', אלא על הפסוקים המדברים על המעטים הרודפים את הרבים:

ויאהב אותו בכל לבבו שהם ב' יצריו ובכל נפשו דאפי' הוא נוטל את נפשו ובכל מאודו בכל מה שחננו השם בממון ומטלטלי וקרקעות ואשה ובנים שיהיה שיהיה הכל בעיניו לאין ותוהו באהבתו אדון הכל ב"ה זה האיש בודאי ירדף אלף הוא לבדו ושני כמוהו עמו יניסו רבבה.⁵⁹

הייחוד והאהבה בקטע זה מתפרשים כמובן לפי פסוקי הייחוד והאהבה המובהקים ביותר: 'שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך' (דב' ו 4-5), ולפי מדרש חז"ל:

'בכל לבבך' בשני יצריך ביצר טוב וביצר הרע, 'ובכל נפשך' אפילו הוא נוטל את נפשך, 'ובכל מאדך' בכל ממונך.⁶⁰

דברי חז"ל אלה שימשו, כמצופה, יסוד למיסטיקה הצופית היהודית, כגון בספר חובות

⁵⁹ בתחילת מקור ו בנספח בסוף המאמר.

⁶⁰ בבלי, ברכות נד ע"א.

הלבבות.⁶¹ אך ר' יצחק דמן עכו אינו מסתפק ב'נפשך' ו'ממונך' ומוסיף עוד גם את האשה והבנים, מה שלא עלה על דעתם של חז"ל ורבנו בחיי אבן פקודה, אך מתאים לדרכו של ר' יצחק, המצייר את שמעון בן שטח כמיסטיקאי נלהב וקיצוני יותר (גם אם אולי לא נעלה יותר) מאשר אברהם אבינו בזמן העקידה.

שמעון בן שטח לא הראה רחמים כלל, אלא, לפי לשון תחילת הקטע 'זלזל בבנו הגדול' ומסר אותו להריגה בקלות, אף שלא נצטווה על כך במפורש כאברהם, אלא גזר זאת בעצמו ממדרש הלכה תמוה, שלא נמצא במקום אחר, והמתבסס על ואו יתרה (מה שחמור עוד יותר מן המסופר בשירו של יל"ג 'קוצו של יוד', שבגלל יוד אחד נותרת אלמנה עגונה). שלא כבעקידת יצחק, שם בא מלאך מן השמים לומר 'אל תשלח ידך אל הנער', כאן גם האל הצטרף מן השמים, וגרם למות הבן בפועל. כפי שנאמר בסוף הקטע 'בת קול צווחת ואומרת ימות בני וקולר תלוי בצוארו'.

המלים האחרונות נמצאות אומנם גם בנוסח סיפור שמעון בן שטח והמכשפות שבנוסחי רש"י ומדרש עשרת הדיברות, ושם ביטוי כזה נאמר בפי בנו של שמעון בן שטח: 'אם יש בי עון זה לא תהא מיתתי כפרה לי, ואם אינו כן תהא מיתתי כפרה על כל עונותי וקולר תלוי בצואר עדים', וכך אומר הנידון האנונימי גם בקטע התלמודי המתפרש אצל רש"י. אך כאן 'קולר תלוי בצוארו' נאמר בפי בת הקול (כפרפראזה על 'ונשא עונו' בסוף הפסוק הנדרש במדרש הלכה – 'אם לוא יגיד ונשא עונו'), והקולר תלוי כאן דווקא על צוארו של בנו של שמעון בן שטח! הקולר כאן הוא גזר דין המוות, אך זה אינו נחשב כאן לדבר שלילי ואינו קשור לחטא. שהרי בנו של שמעון בן שטח דווקא צדיק גמור הוא, ונחשב כאן אפילו לבן אלהים, שהרי בת הקול היא שמכנה אותו בשם 'בני'. כינוי כזה שמור בספרות חז"ל למיסטיקאים הקרובים לאל באופן אינטימי, כגון חנינא בן דוסא. ואף שמעון בן שטח השתמש בו כזכור לתיאור בן דורו חוני המעגל, שיחסו לאל הוא כיחס הבן שמתחטא לפני אביו.

לדעת שמעון בן שטח חזרת עד מדבריו דומה אפוא לחזרה מדבקות באחדות האל. אך איך אפשר לומר כך כאן, כשמדובר בעדות שקר שבעטיה עתיד ליהרג לשוא צדיק בן צדיק, ובידי אביו? קושיה דומה מתעוררת גם בנוגע לפסוק: 'איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה', המובא כאן לתיאור גדולת המיסטיקאי, אף שבמקורו בשירת האזינו (דב' לב 30) מדבר

⁶¹ בחיי אבן פקודה, חובות הלבבות, השער העשירי (שער אהבת ה'), בהקדמת השער ובפרק ב.

דווקא על ניצחון האויב. שתי קושיות אלה מותרות כנראה בתשובה אחת: האחדות המיסטית היא מעבר לכל טוב ורע, ובצלה אין להם עוד משמעות.

עניין זה אינו מפורש אומנם כאן בדברי שמעון בן שטח. אפשר שר' יצחק דמן עכו בחר להסוות זאת במקצת, כמחווה לדמותו הלגליסטית של שמעון בן שטח שבמשנה, ולשים בפיו דווקא את החשש מפגיעה בתורה, גם היא היפוסטאזה אלהית בעיניו של מקובל, שמאות אחת שבה העלה הוא את האיסור על חזרת עד מעדות השקר שלו. כפי שקראנו:

קם שמעון בן שטח אביו, הצדיק ירא ה', ואמר: ימות בן זה ואלף כמותו ולא יתבטל דבר אחד מדברי התורה. והתורה עומדת בקיום שלם לעולמים.

משפט זה מזכיר כמובן את דרשת חז"ל⁶² על שלמה המלך שלא לקח ברצינות גמורה את אזהרת התורה בנוגע למלך: 'ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו' (דב' יז 17), ואמר כך:

אני ארבה ולבבי לא יסור בי. אמרו רבותינו: באותה שעה עלה יו"ד שב"ירבה" לפני הקב"ה ונשתטחה לפניו ואמרה לפניו: רבוננו של עולם, לא כך אמרת: אין אות מן התורה בטלה לעולם? והרי שלמה עמד וביטל אותי, והוא היום יבטל אות אחת ולמחר אחרת עד שיבטל כל התורה! אמר לה הקב"ה: שלמה ואלף כיוצא בו בטלים וקוצה ממך איני מבטל לעולם.

סיפורה של שלמה ועונשו על אותה יוד שביטל אכן העסיק מאוד את ר' יצחק דמן עכו והוא מפתח זאת בצורה מאוד מעניינת במקום אחר בספרו זה, אוצר חיים.⁶³ אך הבדל גדול יש כמובן בין 'שלמה ואלף כיוצא בו בטלים' לבין 'ימות בן זה ואלף כמותו'. הדיבור התיאורטי על 'ביטולו' של שלמה, מוחלף פה בלשון קונקרטיית המדברת על הוצאתו להורג של בן צדיק, לפי דרישת אביו.

ספר אוצר חיים לר' יצחק דמן עכו נודע כבר במחקר באופיו המיסטי המובהק במיוחד. דוגמה זו, סבורני, מוסיפה עוד נדבך לתיאור כזה, ומרחיבה את העמדה הרדיקאלית אף לתחום מדרש ההלכה.

⁶² בנספח בסוף המאמר, מקור יא.

⁶³ בכתב יד זה (שמצוין בראש מקורו שבנספח שבסוף המאמר) דף קצג ע"ב, בראש הנוסח המיוחד שלו על סיפור שלמה, נעמה ואשמדאי.

נספח מקורות

א. ירושלמי, מסכת סנהדרין ו, ד (הלכה ט), כג ע"ג, מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ה, טורים 1293-1294 (ושוב, בשינויים קטנים, גם בירושלמי מסכת חגיגה ב, ב, עז ע"ד – עח ע"א, טורים 787-788):

'ומאן דמר. שמעון בן שטח נשיא. עובדא דאשקלון מסייע ליה. תרין תלמידין הוו באשקלון אכלין כחדא ושתין כחדא ולעיין באורייתא כחדא. מית חד מינון ולא אתגמל חסד. מית בר מעיין מוכס ובטילת כל מדינתא מיגמליניה חסד. שרי ההוא תלמידא בכי ואמ'. ווי. דילמ' לית לשונאי יש' כלום. איתחמי ליה בחילמיה ואמ'. לא תיבזי בני מריך. דין עבד חד זכו ואזל בה ודין עבד חד חובה ואזל בה. ומה חובה עבד. חס דלא עבד חובה מן יומוי, אלא זימנא חדא הקדים תפילין שלראש לתפילין שלידי. ומה זכו עבד בר מעיין מוכס. חס ליה דלא עבד זכו מן יומוי. אלא זימנא חדא עבד אריסטון לבולבוטייא ולא אתון. אמ'. ייתון מסכיני וייכלוניה דלא ליקלקל. ואית דמרין. הוה סגי באורחא והוה תחות שיחיה חד עגול. ונפל ונסתיה חד מסכן ולא מר ליה מידי בגין דלא מסמקא אפוי. וחמא ההוא תלמידא גו גנין גו פרדיסין גו מבועין דמיא. וחמא לבר מעיין מוכס קיים על גיף נהרא. בעי ממטי מיא ולא מטי. וחמא למרים בת עלי- בצלים תלייא בחיטי ביזיא. ואית דמרין. תירעת גיהנם קביעה גו אודנה. אמר לון [למה. אמרין ליה. בגין דהות ציימה ומפרסייה למגירתה. ואית דמרין דהות ציימה חד יום ומקזה לה תרי. אמר לון] עד אימת כדין. אמ' ליה. עד דייתי שמעון בן שטח נסבין לה מן גוא אודנה ויהבין לה גו אודניה. אמר לון. ומה הוא סורחניה. אמ' ליה. דנדר על נפשיה ואמ'. אי איתעביד נשייא קטלי לכל חרשייא. והיידן עביד ליה נשיא ולא קטלון. אלא תומנין נשים במערת אשקלון

מחבלין עלמא. זיל ומר ליה. אמר לון. גברא רבא הוא ולית הוא מהימנתי. אמ' ליה. עינוון הוא סגי ומהימנתיך. ואין לית מהימנתיך אפיק עיניך ויבה גוא ידך. אפיק עיניה ויהב גו ידיה. אמרון. חזרת ואשתוות לחבירתה. אזל ומר ליה. בעא מיעבד סימניה קומי אמ' ליה. לית את צריך. אנא ידע דת גברא חסידא. אעפ"כ בליבי חשבית בפומי לא אמרית. והוה יום סגריר. נטל תמנין גוברין בחירין לבושין מאנין נקיין ונסב עמון תמנין קידרין חדתין. אמ' לון. כד נא צפר לבשון מניכון. וכד נא צפר תינינות עולו. כיון דעאל למערת אשקלון אמ'. אוים אוים. פתחון לי. מן דיכון אנא. כיון דכנס. חדא אמרה מה דאמרה ומייתי פיתא. וחדא אמרה מה דאמרה ומייתי תבשילא. וחדא אמרה מה דאמרה ומייתי חמרא. אמרן ליה. מה אית בך עבד. אמ' לון. אי בי עביד נא צפר תרי זימנין ומעייל להכא תומנין גוברין בחירין לבושין מאנין נקיים חדי ומחדי לכון. אמרן ליה. לון נר בעיין. כיון דצפר לבשו מנין נקיים. כיון דצפר תינינו עלו כולהו כהדא. רמז לון. כל חד מינכון יטול חדא ויטלטלינה מארעא. ולא מצלח מה דו עבדה. והוה אמ' לההיא דאייתת פיתא. אייתי פיתא. ולא מתייא. והוא אמ'. אייתי לצליבא. אייתי תבשילא. ולא מתייא. והוא אמ'. אייתי לצליבה. אייתי חמר. ולא מתייא. והוא אמ'. אייתי לצליבא. כן עבד לכולהי. היינו דתנינן. שמונים נשים תלה שמעון בן שטח באשקלון. ואין דנין שנים ביום אחד. אלא שהשעה צריכה לכן'.

ב. ירושלמי, סנהדרין ו, ב (הלכה ה), כג ע"א (טור 1292):

'שמעון בן שטח היו ידיו חמומות. אתי סיעת ליצינן אמרי. (הרבה) הבו עיצה ניסהוד על בריה וניקטליה. אסהידו עלוי. ונגמר דינו ליהרג. מי נפק למיתקטלא אמרי ליה. מרי שיקרין אנן. בעא אבוי מחזרתיה. אמ' ליה. אבא. אם ביקשתה לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה.'

ג. בבלי, סנהדרין מד ע"ב: 'תנו רבנן: מעשה באדם אחד שיצא ליהרג. אמר: אם יש בי עון זה לא תהא מיתתי כפרה לכל עונותי ואם אין בי עון זה תהא מיתתי כפרה לכל עונותי, ובית דין וכל ישראל מנוקין והעדים לא תהא להם מחילה לעולם. וכשמעו חכמים בדבר, אמרו: להחזירו אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא יהרג ויהא קולר תלוי בצואר עדים. פשיטא, כל כמיניה לא צריכא דקא הדרי בהו סהדי. וכי הדרי בהו מאי הוי, כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד. לא צריכא, דאף על גב דקא יהבי טעמא למילתייהו (כי ההוא מעשה דבעיא מיכסא).'

ד. רש"י, סנהדרין מד ע"ב (בתוספת פיסוק): "דבעיא מכסא" - מעשה במוכס אחד ישראל רשע אחד שמת, ובו ביום מת אדם גדול בעיר, ובאו כל בני העיר ונתעסקו במטתו. וקרובי אותו מוכס הוציאו גם את מטת המוכס אחריו, וקפצו עליהם אויבים והניחו המטות וברחו. והיה שם תלמיד אחד שישב לו עם מטת רבו. לאחר זמן חזרו גדולי העיר לקבור את החכם ונתחלפה להם מטתו בשל מוכס, והיה אותו תלמיד צועק ולא הועיל, וקרובי המוכס קברו את החכם. ונצטער בה אותו תלמיד מאד: מה חטא גרם ליקבר זה בבזיון ומה זכה אותו רשע ליקבר בכבוד גדול כזה? נראה לו רבו בחלום ואמר לו: אל תצטער, בא ואראך בכבודי בגן עדן בכבוד גדול, ובא ואראך אותו האיש בגיהנם וציר של פתח גיהנם טובב באזניו. אבל פעם אחת שמעתי בגנות תלמידי חכמים ולא מחיתי ולכן נענשתי, וזה פעם אחת הכין סעודה לשר העיר ולא בא שר העיר וחילקה לעניים, וזה היה שכרו. אמר אותו תלמיד: עד מתי יהא אותו האיש נדון בדין קשה? אמר לו עד שימות שמעון בן שטח ויכנס תחתיו. אמר לו: למה? אמר לו: מפני נשים מכשפניות ישראליות שיש באשקלון ואינו עושה בהן דין.

למחר סיפר אותו תלמיד דברים לשמעון בן שטח. מה עשה - כינס שמונים בחורים בעלי קומה, והיה אותו היום יום גשמים, ונתן כד גדולה ביד כל אחד ואחד וקיפל טלית בתוכם, ואמר להן: הזהרו בהן שהן שמונים, ובשעה שתכנסו יגביה איש אחת מהן מן הארץ ושוב אין מכשפות שולטות בכם, ואם לאו לא נוכל להם. הלך לו שמעון בן שטח לטרקלין שלהם, והניח הבחורים מבחוץ. אמרו לו: מי אתה? אמר להן: מכשף אני ולנסותכם בכשפים באתי. אמרו לו: ומה כשפים בידך? אמר להן: יכולני להביא לכם שמונים בחורים עטופי טליתות נגובות ואף על פי שהוא יום גשמים. אמרו לו: הנראה. יצא לחוץ ורמז להם. הוציאו הטליתות מן הכדים ונתעטפו בהן ונכנסו, ואחז כל אחד את אחת מהן והגביה, ויכלו להם והוציאו ותלאום כולם. ונתקנאו קרוביהם בדבר, ובאו שנים מהם וכוונו דבריהם, והעידו על בנו של שמעון בן שטח חיוב מיתה, ונגמר דינו. וכשהיה יוצא ליסקל אמר: אם יש בי עון זה לא תהא מיתתי כפרה לי, ואם אינו כן תהא מיתתי כפרה על כל עונותי וקולר תלוי בצואר עדים. ושמעו אלו וחזרו בהם, ונתנו טעם לדבריהם מחמת שנאת הנשים. ואף על פי כן לא נפטר.

ה. מדרש עשרת הדברות, מהדורת בית המדרש לאהרן יעללינעק, חדר ראשון, לייפציג תרי"ג, עמ' 89-90 (בתוספת פיסוק):

'מעשה היה בשני בני אדם באשקלון שהיו אוכלין ושותין כאחד ולומדין תורה יחדיו. מת אחד מהן ומת בנו של בעיא מוכסא עמו. באותו היום שהיו מוליכין אותו לבית הקברות שמעו ריגשא וברחו. בחזירתם נתחלפו המטות ועשו כבוד גדול לאותה מטה של בנו דבעיא מוכסא. אמר להם אותו תלמיד חבירו: לא היא מטתו. והיה והיה מצטער מאוד ואמר: שמא חס ושלום אין זכות לשונאיהם של ישראל. איתחזי ליה בחלמא: בני לא תבזה מרך. זה עשה חובה אחת וזה עשה זכות אחת. ומה חובה עשה זה התלמיד? חס ושלום שלא עשה חובה מעולם, אלא פעם אחת הקדים לו תפלין של ראש לתפילין של זרוע. ומה זכות בעולם עשה בנו של בעיא? אלא פעם אחת היה מהלך בשוק ובידו חררה אחת תחת אצילות ידיו ונפלה אותה חררה ובא עני אחד ונטלה ולא אמר לו כלום, באותה זכות שלא גער בו זכה לכבוד. ויש אומרים סעודה עשה לבני העיר בערב שבת ולא אתו ונתנה לעניים. והראה לו בית משכבו של חבירו בגן עדן לפני נהרי אפרסמון והראה לו ההוא בר מוכס יורד על שפת הנהר לשאוב מים ולא יכול והראה לו מרים בת מנילאי, רבי אליעזר בר יוסי אומר: צירי פתחי גיהנם קבועות באזניה. אמר להם: למה תעשו לך [צ"ל לה] כך? אמרו לו: בשביל שמתענה ומפרסמת לשכינותיה, וי"א [=] ויש אומרים] בשביל שיהבה תרי ואמרה תלת. אמר להם: עד מתי תעשו לה צער הזה? אמרו לו: עד שיבוא ר"ש [= רבי שמעון] בן שטח ונטלנה מאזניה של זאת ונשימה באזניו. אמר להם: למה? ואמרו משום שנדר להקדוש ברוך הוא שאם יעשה נשיא יתלה המכשפות, והוא נעשה נשיא ולא הרגן. אמר לו: לך אמור לו המעשה. אמר להן: הוא נשיא גדול ומתעסק במעשיו ולא יאמין לי. אמר לו: עניו הוא מאוד ויאמין דבריך ואם לא יאמין עשה לו סימן זה: הוציא עיניך ותנח על ירך וכן עשה. ומה עשה, הלך אצלו וסיפר לו כל המאורע וביקש לעשות לו כל הסימנים ולא הניחו. אמר: ידענא בך שאתה חסיד גדול, ואף על פי שאמרתי בפי לא חשבת בלבי.

מה עשה רבי שמעון בן שטח? הלך ביום המעונן ולקח עמו שמונים תלמידים נאים מאוד ונתן להם שמונים מלבושים נקיים ונתן להם שמונים קדירות והעמידם תחת מערה אחת. אמר להם: כשאני אצפצף ואשרוק לכם לבשו כליכם ותכניסו אצלי מן המערה. הלך וזעק: שמע ה' אקרא וחנוני וענני איום איום. ופתחו לו. אמר להם: שלכם אני. כשנכנס לשם לבש נקיים. אמרו לו: אנה הלכת? אמר להם: בין הטיפות של הגשמים. אמרו: תבקש שנעשה מאומה? אמר להם: מה שברצונכם יש. האחת אמרה מה שאמרה והביאה לחם של כסף, האחרת אמרה מה שאמרה והביאה יין של זהב, והאחרת אמרה מה שאמרה והביאה תבשיל של נחושת. אמרו לו: מה תעשה? אמר להם: אשרוק ואביא לכם שמונים בחורים לבושים בגדים נאים נקיים. ואמרו לו:

אם בקשת עשה כך. לבשו מנייהו נקיים ועלו לגבייהו. כשנכנסו אמר להם רבי שמעון בן שטח: כל אחד מכם יטעון האחת ויטלנה מן הארץ מפני שהמכשף אינו יכול לעשות כלום אם אין רגליו עומדות בארץ, וכן עשה. האי דעבדה פיתא, אמר לה: תעביד פיתא, ולא יכלה. ואמר ליה: זיל צולבה. ואמר להיאך דעבדה חמרא: עבידי חמרא, ולא יכלה. אמר לי: צלבה. עד דתלינן לכולהו. כדתנן: רבי שמעון בן שטח תלה שמונים נשים מכשפניות באשקלון. כיון שעשה כן באו קרובים של המכשפניות וכיוונו יום ושעה, והעידו על בנו של רבי שמעון בן שטח שעבר עבירה שחייב בה סקילה. וחייבו רבי שמעון אביו סקילה, אף ע"פ [על פי] שהיה יודע בו שלא היו דברים מעולם, כיון שכיוונו עדותם. הוציאוהו לסקילה. אמר בנו של רבי שמעון בן שטח: אם אני עברתי עבירה זו יהיו העדים נקיים וכל ישראל והמיתה תכפר עלי, ואם לאו יהיו כל עוונותי מחולין לי וקולר בצואר העדים וכל ישראל יהיו נקיים. אמרו העדים: האיך נשפוך דם נקי? אמרו לו: עדות שקר העדנו עלי, שהרי אביו [צ"ל + הרג] קרובינו. אמר רבי שמעון: "אם לא יגיד ונשא עונו" [וי' ה' 1] - כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, ומת והיה קולר תלוי בצואר העדים. ולכן ישמור אדם את עצמו מלשון הרע וישמור מצרת נפשו [לפי משלי כא 23].

ו. יצחק דמן עכו, אוצר חיים, כת"י מוסקבה גינצבורג 775, עד ע"א – עה ע"ב:

'אהיד"ע נשתכלתי בפסוק

ורדפו מכם חמשה מאה וגו' ותמהתי לאמר והלא

כאשר ילכו ישראל בחוקותיו ומצותיו שירדף אחד מהם אלף

ושנים י"ר .. ואיך יאמ' עתה שחמשה ירדפו מאה .. וראיתי ש'ה'

אלה ירמזו לחמשה חומשי תורה ולה' ספרי תהלות של דע"ה

וה' [כנראה צ"ל: ק'] אלה ירמזו לק' ברכות בכל יום למדנו מזה שהעוסק בה'

חומשי תורה ובפשטן ובפירושו ומדרשו ונגליהם ונסתריהם

לשם שמים ויברך שמו של האדון היחיד ק' ברכות בכל יום

וישבח ויפאר ויאהב אותו בכל לבבו שהם ב' יצריו ובכל נפשו

דאפי' הוא נוטל את נפשו ובכל מאודו בכל מה שחננו השם

בממון ומטלטלי וקרקעות ואשה ובנים שיהיה הכל בעיניו
לאין ותוהו באהבתו אדון הכל ב"ה זה האיש בודאי ירדף אלף הוא
לבדו ושני כמוהו עמו יניסו רבבה .. ועל ענייני אלו התנאים הוא
שבכל ענייני מורגש ומושכל תגבר נפש שכלו על נפש תאותו
והמשכיל יבין וילמד משמעון בן שטח אשר זלזל בבנו הגדול
[עד ע"ב 113] השלם בחכמה מאחר שפטרוהו ב"ד מליהרג אחר שניגמר דינו
ליהרג וכדי שלא לעבור על אות אחת מכל רמזי התורה צוה
להורגו כההיא דאמרינן בההוא מעשה דאירע ליה לשמעון
בן שטח דהוא [כנראה צ"ל: ההוא] זכאה שלימא דזמנא חד אתת קמיה אתתא
חדא יהודיתא אמרא ליה ריבוני בבעו מנך דאימ' לך חילמא
חדא דחלמית אמ' לה בתי אימ' אמרה ליה ריבוני בחלמא דילי חזית
דחבילין טריקין מייסרין לאיתתא חדא בלא [כנראה צ"ל בכל] זיני ייסורין קשין סגי אין
דנסבין תרין טורין ותליין לה מתרין כתפהא ומלקין לגופה בפולסי דנורא
אמינא להו עד אימתי אתון מלקין לה לדא ענייתא באינון ייסורין
אתיבו לי ואמרו עד זמן דימות שמעון בן שטח משום דהוא אתקין
באתרא חדא מערתא ואית בה יומא דין תמנין נשין דעובדיהון כלהון
בחרשין דחריבו לעלמא בחרשייהו ובידוהי יכולתא למסלק להו
מן עלמא ולא עביד ושביק להו בחרשייהו ולזמן דימות אנן נסבין
להון להדין ייסורין ומשוין להו אגבוהי עד דיקבל ייסורין ועונשין
סגי אין בדיל עובדא דא דשביק בעלמא משום די בידוהי לממחי
בהו ולא מיחה אמ' לה יכשר לך בתי דהודעתני הדין חלמא איזיל
לביתך לשלם בההוא זמנא אזמין ליה ההוא זכאה תמנין גוברין כולהו
גוברי חילא כולהון לבושין לבושי חיוורין ובההוא זמנא הוה מטרא

נחית ואייתי יבבא חדא בידיה ואטמירינן לאינן גוברין אחוריה
דמערתא דבההוא יערא ואייתי תמנין חבלא דגומיא ואתלי
לון באינן אעין די בההוא יערא כל אילן ואילן תלי ליה חבלא
ואמ' לאינן גוברין בשעת' די תשמעון קל הדין יבבא תיתון בפריע
וכל חד מנכון יסב אתתא חדא מאינן נשין ויתלי לה בחבלא
חדא מאינן חבלאן דתליין באינן אילניא .. אזל שמעון למערתא
ועאל לבין נשיא כד עאלו [כנראה צ"ל: עאל] לותהון אמרו ליה נשין וכי את הוא
שמעון זכאה ואת עייל ביני נשיא ולא את מתכלים מיננא וכי
[עה ע"ב] חכימא כוותך שרי ליה למיעל לאתרא דנשיא משתכחין תמן אמ'
להו מה איכפת לכו דאנא לא אתינא אלא למילף מנכון חרשין
דלא בידי ולא לפא לכון חרשין דלא בידיכון והא אתון חזיין
דמטרא נחית מן שמיא לארעא ודערקנא מקמי מטרא
לאשכחא רווחא אמ' להון אם אעביד קמיכון מלה חדא עד דתחזון
לה יכילין אתון למיעבד כוותה אמרי ליה היכי את עביד אמ'
להון כד אתקע בהדין יבבא בידי תחזון תמנין גוברין כולהון לבישין
לבושין חיוורין אתיבו ואמרו ליה ריבוני אם את יכיל למיעבד כדין
לית חכים כוותך אפיק ההיא יבבא ותקע תקיעה אריכתא
והא תמנין גוברין אתיין ונסיבו כל גבר מינהון אתתא חדא על
כתפיהון ותלו להון באינן חבלין ויתבו תמן עד דמיתו לעיני
שמשא צליבין .. לבתר יומין אתו גוברין בני רשיעין קמיהו דדי [תחילת מלה]
דדינא דהו אמהון באינן נשין דתלו לון דהו זאנין לברייהו
מההוא עובדא די בידייהו כיון דמיתו אמהון לא אשכחו מזונא
וקריבו לממת בכפנא ועבדו מלין דכשרן דכל מאן דאית ליה

אודנא למשמע ועינא למחמי לא יכיל לשקרא לון לאינן מלין
ואתא לבי דינא ואסהידו ואמרו ליה לדיינא דאנן חזינן ליה לברא
רבא דשמעון בן שטח דקטל נפשא חדא מישראל ביומא פלניא
בירחא פלניא בשתא פלניא באתר פלו' .. ותבעו דייניא באינן
מלין ואשכחו לון כדקא יאות וגזרו עלוהי דייניא דהוא
חאזי לקטלא וכד אפיקו ליה למקטליה צווח ואמ' רבון עלמ'
כל חובין דאית לי בעלמא בעינא מינך למישבק לי ולמאי דאסהידו
אלין סהדין עלוי לא תשבוק .. כד חזו אינן סהדין דאסהידו להאי
דיבורא דאפיק מפומיה הדין זכאה תוהו ותבו בסהדותא
דילייהו ואמרו קמי בי דינא דאינן לא אסהידו אלא שקרא על
ההוא זכאה ואמרו ח"ו להאי זכאה בר זכאה די ימות דאנן לא
[עה ע"ב. 114] אסהידנא אלא למגנא בדיל לאתפרעא משמעון בן שטח דקטיל
לאילדותנא דהו זנין לנא ומרחמין עלנא במיכלא ובמשתיא
כד שמעו בי דינא מלין אלין פטרוה ושבקוה מלמיקטל ליה
קם שמעון בן שטח אבוהי זכאה דחילא דה' ואמ' ימות הדין
ברא ואלפא כוותיה ולא תתבטל מלה חד ממלי דאורייתא ואורית'
קיימא בקיומא שלים לעלמין דכתי' והוא עד או ראה או ידע
אם לוא יגיד ונשא עווננו. ואות וא"ו זו יתירה ללמד שכיון שהעיד
העד שוב אינו חוזר ובת קול צווחת ואומרת ימות בני וקולר
תלוי בצוארו ועל שמעון בן שטח וכיוצא בו נאמ' איכה ירדוף
א' אלף ושנים יניסו רבבה'

ז. אברהם זכות, ספר יוחסין השלם, מהדורת צבי פיליפאווסקי, פראנקפורט ע"נ מיין תרפ"ה,

עמ' 88: 'והוא הלך לספרד לחקור כיצד נמצא בזמנו ספר הזוהר אשר עשה ר' שמעון ור' אלעזר בנו במערה, אשרי הזוכים לאמיתתו, באורו יראו אור. ואמר 'לאמיתתו' מפני שזיף מקצת אשר זיף, ואמר שקבל כי מה שנמצא בלשון ירושלמי האמין כי הם דברי ר' שמעון ואם תראה בלשון קדש האמן כי אינם דבריו רק דברי המזיף, מפני שהספר האמתי הוא בלשון ירושלמי כלו. וז"ל: ומפני שראיתי כי דבריו מופלאים ישאבו ממקור העליון המעיין המשפיע בלתי מקבלת [נ"א מקבל] בשכמל"ו רדפתי אחריו.

ת. אוצר חיים (נ"ל במקור ו), דף צה ע"א:

'ואני אומ' שמטעם היות רשב"י ז"ל יודע

ידיעה ברורה שהכחות העליונים הרוחניים מקנאות קנאה עזה על כל העוסק במעשה בראשית הוא חכמת הטבע ובמעשה מרכבה הוא חכמת האלהות עמד הוא ובנו אלעזר והעשרה גדולים אשר עמו במערה וכתבו ספר הזוהר כולו בלשון ירושלמי לא בלשון הקדש רק בלשון תרגו' ארמי. והירושלמי עמוק להתרחק מלשון הקדש יותר מתרגום ארמי'.

ט. בבלי, מסכת שבועות דף לה ע"א: 'תנו רבנן: שלח ביד עבדו, או שאמר להן הנתבע: משביעני עליכם שאם אתם יודעין לו עדות שתבואו ותעידוהו, יכול יהו חייבין? תלמוד לומר "אם לא יגיד ונשא עונו" (וי' ה' 1). מאי תלמודא? אמר ר' אלעזר: "אם לוא יגיד" כתיב, אם לו לא יגיד - ונשא עונו, ואם לא יגיד - פטור'.

י. בחיי בן אשר, פירוש לתורה, וי' ה' 1 (בתוספת פיסוק): 'ויתכן לפרש עוד "והוא עד", כי ביאור הכתוב הוא שאם הוא כובש עדותו ולא יגיד זה, בבית דין לא יאמר, ומי יודע בדבר אם כובש עדות זה, לכך נאמר "והוא עד" - שמו של הקב"ה עד. שכן מצינו לשון "הוא" שהוא שמו של הקב"ה, ממה שכתוב (יש' מב, 8) "אני ה' הוא שמי", וכתוב (תה' ק, 3) "הוא עשנו ולו אנחנו", וכתוב (תה' יט, ו) "והוא כחתן יוצא מחופתו", וכתוב (במ' יח, 23) "ועבד הלוי

הוא" ורבים כן. ולכך יאמר "והוא עד" - שמו של הקב"ה עד, כי הוא בוחן לבות וכליות ויענישנו על זאת.

ויתכן עוד לומר כי תוספת הוא"ו במלת "לוא" ירמוז על ששת ימי בראשית, ובא להורות כי מי שכובש עדות לחבירו מעלה עליו הכתוב כאילו כבש להקב"ה עדות של חידוש העולם שנברא בששת ימים, כי מתוך שאדם רגיל להכשל בעוון קל יבוא לסוף שיכשל בעוון חמור'.

יא. שמות רבא ו, א, מהדורת אביגדור שנאן: 'עמד שלמה והחכים על גזירתו של הקב"ה ואמר: למה אמר הקב"ה 'לא ירבה לו נשים' [דב' יז, יז]? בשביל שלא יסור לבבו. אני ארבה ולבבי לא יסור בי. אמרו רבותינו: באותה שעה עלה יו"ד שב"ירבה" לפני הקב"ה ונשתטחה ואמרה לפניו: רבוננו של עולם, לא כך אמרת: אין אות מן התורה בטלה לעולם? הרי שלמה עמד וביטל אותי, והוא היום יבטל אות אחת ולמחר אחרת עד שיבטל כל התורה! אמר לה הקב"ה: שלמה ואלף כיוצא בו בטלים וקוצה ממך איני מבטל לעולם'.